

גגות מכוסים שלג

על סיפורים שנדדו מבגדד למעלות
שאם מספרת לבתה טרם לילה

טלי סגל

אימא מספרת סיפור לילדה לעת ערב, בעין הלילה, ברווח בין היום ללילה, בין עולם המעשים והפעילות לעולם המנוחה והשקט, בין החיים לבין דמוי-מוות, שעות בין הערביים ואחריהן, כשהגוף והנפש מבקשים להתערסל אל רוגע השינה. לא פעם דווקא על סף ההירדמות איזה רגע של ערנות חדות מתגלה. מי שהשכיב ילד לישון ודאי מכיר זאת.

לאימא היה עותק סיפורי "חושם מבגדד" שהועלו על הכתב על ידי אליהו אגסי. אימא סיפרה בעל פה - אלה סיפורים שנעו מהלשון הדבורה אל הכתב ושבו אל הלשון המדוברת, המסופרת, וקיבלו את חתימת הקול של אימא: הקצב, ההדגשות, הניסוח, ההרחבות וההפלות, ביטויים בערבית עיראקית שמשוהו בסיפור עורר לחיים אחרי שהיו רדומים מי יודע כמה שנים, והנה הם פתאום מתגלים, הזמן לא יכול להם, עזים ורעננים.

סיפורים המגלים צפונות ארץ אחרת, מהלכה ותנועתה; נעים על פני יבשות, חוצים נהרות כבירים ונחלים צחיחים, חולפים זמנים ומקומות, אל דירת השיכון בקומה השלישית במעלות. סיפורים עממיים, כביכול פשוטים ותמימים, אך בו בזמן חותרים תחת נורמות, דרכי חשיבה יציבות, חדר-משמעות, נטולות ספק. מציעים אלטרנטיבה חריפה לנוהג השליט, מאירים את הקיום האנושי היהיר באור נלעג ולא פעם אף גרוטסקי. אפלטון ייחס כוח השפעה רב לא רק למשוררים, שאותם ביקש להרחיק, אלא גם לסיפורים, לאגדות ולמיתוסים שמסופרים על ידי אומנות

ואימהות (אפלטון, 1979, עמ' 228). סיפורים אלה שמספרות האימהות ומספרים האבות לעת לילה, מציעים אופן אחר להסביר את מאורעות היום שחלף ומשמים מפתח קריאה פרשני נועז לאירועי יום המוחרת.

סיפור על מלך היוצא אל השוק ומשלם על הסחורה שהוא נוטל מהאיכרים קשיי היום במס שפתיים כוזב: "נהדר-נהדר", עד שאחד המוכרים מלמד אותו שיעור על עמל ושכר כשהוא מציע גם כן לשלם באותו מטבע "מלכותי": "נהדר-נהדר"; סיפור על המלך שלובש בגדי אדם פשוט ויוצא לרחובות כאחד האדם לגלות את אורחות חייהם, את קשייהם ואת תלאות היומיום של אזרחי ממלכתו; נערה כפרית מבשלת קפה לאורח לא נודע שנקלע לעת לילה אל בית אביה. שירתה הנשמעת מבעד לקירות דקים צופנת סוד ותבונה, ונפשו של בן המלך, הוא-הוא אותו אורח מסתורי, יוצאת אליה ואל חוכמתה הצלולה. ודמותו של חושם, "חושם מבגדד", אותו נער שטיפשותו-פשטותו חושפת את החברה האנושית על כל פגיעותה, העמדת הפנים שבה, ואת שבריריותה של השפה, את מגבלותיה, את קוצר ידה להקיף את מרחב הקיום האנושי: מילות הברכה שביקש ממנו דייג לומר כדי להביא שפע דגה אינן מתאימות כמילות הנחמה שביקשו ממנו לדקלם באי לווייה, ואלה בתורן אינן מתאימות לפמליית בת אצילים שנקלע אליה (אגסי, 1960).

כל אלה סיפורים שזכרם שמור עמי שנים רבות, צלול וערני כמו שמעתי אותם אמש: אני חושבת על אותו מלך ערל לב "נהדר-נהדר", כשאני שומעת על עוניים של ענקי רוח ישראלים או על "ההוראה כשליחות" בפי קומיסרים. אולי בשל אותו בן מלך המחופש לאחד מפשוטי העם לא חמקה ממני דמותו של יצחק רבין, שהופיע בבגדי יומיום כשהייתי סטודנטית בסופרמרקט בתל אביב ופעם אחת בקרן רחוב. לא הצבעתי עליו ולא הסגרתי אותו, כדי שלא לפגוע במשימתו החשובה. מאז נרצח לא ראיתי אותו עוד.

ואולם אסור לטעות. העניין איננו במסר שניתן לנסח בחדות. המסר הדקיק החד ונעדר הדיאלקטיקה, ה"שורה התחתונה", מחמיץ את התנועה הרחבה והמפותלת של האימהות המספרות. המסר אינו העניין כולו, גם לא תמצית העניין. אין כאן ניסוח של אמיתות יציבות, פשוטות וטמירות: זו תרגולת בהתמסרות שנעשית לעת ערב. התמסרות כמובן של מתן זמן לדבר מה שתכליתו, איכותו ואפילו טיבו אינם ידועים מראש: ייתכן שהסיפור יותיר את שומעו אדיש, משועמם ומרוחק. ואולם אי-אפשר לדעת מהו טיבו של סיפור בלי להאזין לו. ולכך דרוש זמן. נדרשת התמסרות למסע מרובה הפרקים של חושם, המתפתל בין רחובות בגדר במצוות

אמרו: מפגשים עם דייגים בחידקל, עם שיירת מקוננים בלוויה, עם שני מוסלמים נושאים תפילה ועוד ועוד. נדרשת התמסרות להאזין לתיאור המפורט של פאר המשתאות שנערכו בארמונות בגרד, חגיגות החתונה שארכו תמיד "שבעה ימים ושבעה לילות", שאליהם הוזמנו כל הנתינים והוגשו בהם מגשי תותים וכפות תמרים ענקיות, מגשים עמוסי דגה מן החידקל ומיני מינים של מזונות שאימא מתארת, מדגישה בהתעכבותה שהעלילה אינה דוחקת ואינה עליונה על התיאור של השפע הנדיב, שהוא הוא מה שהסיפור מבקש לספר ולהנכיח: את הפוטנציאל לשפע שיש בעולם, ואת תלותו בזיקה ההרוקה בין חוכמה לעשיית צדק. זהו שפע שקיים בעולם כשלטוב ולמיטיב יש אחיזה, כשהחוכמה גוברת על הנקלות, כשצדק ואהבה מתממשים. כי החוכמה, מלמדים הסיפורים (ומלמדת אותי אימא), אינה תכונה קוגניטיבית-אינטלקטואלית, אלא היא תכונה מוסרית מן המעלה הראשונה. יש שפע נסתר שיש וניתן וצריך לגלותו. ולכך דרוש זמן. מי שאין לו זמן, אינו יכול להאזין לסיפור. בניסוחו של דרידה: "הדרך לקראת השירה אינה הקצרה ביותר" (דרידה, 2014, עמ' 12). מי שמבקש את הדרך הקצרה ביותר יגיע במכונית יגואר ששווייה מיליון וחצי שקלים לשיבה שמחליטים בה על פיטורי אלפי עובדים. אבל מי שחכם ומבקש שהדרך תאריך לו, נוסע לשיבה כזו באוטובוס. או בא ברגל. ורואה את פני האנשים. בחיי בני אדם, ההסבר הקצר, הממצה, היעיל, הכלכלי, "השורה התחתונה", אינם בהכרח ההסבר הנכון, היחיד או הצודק.

*

הזמן נפרש כמניפה בסיפור ההולך ומתהווה במילים של אימא. זמן שנקצב עד כה ברגעים שהובילו כהכרח מדבר לדבר, בזה אחר בזה, בהשתרשות שאין לעצור אותה, מתהווה כשהות, של זה בצד זה, זה וגם זה. הסיפור לעת ליל מלחך את שוליה ההרמטיים של המציאות, מטיל ספק במה שכביכול מתחייב ממנה. הסיפור מגלה את האפשרויות הכמוסות במציאות הנראית לעין ונסתרות באור הבוהק המסמא של היומיום, בכוח ההרגל. הפילוסופית הנאו-אריסטוטלית מרתה נוסבאום טוענת שילדים שנמנעים מהם סיפורים, נמנעים מהם אופני הבנה מורכבים של המציאות (נוסבאום, 2003, עמ' 58). כמה מסוכן שדווקא ילדים אלה יהיו מנכ"לים בבגרותם. הסיפורים מציעים פרספקטיבות אחרות מהפרספקטיבות השגורות, אלה סרגלים ומידות מיוחדים במינם. חשבו כיצד התבוננתם במחטים אחרי שהאזנתם לסיפור שמעלים את כל מחטי הממלכה כדי לשמור פן יפגעו בתינוקת הרכה. שלושה

סודות ורזים גנוזים בתוך שלושה אגוזים; שולי שרווליה הדהים, הממורטים, של קריינדיל טשאני ב"והיה העקוב למישור" לעגנון: לא המידות הגדולות, לא משיחות המכחול העזות בהכרח; דווקא האיכות של הקלוז-אפ, המבט על הקטן, השולי, הנסתר מעין, הנחבא, שזרקור הסיפור מוטל עליו, ובאמצעותו או בזכותו הוא מתגלה במלוא ייחודו וחשיבותו. גורל הממלכה מוכרע על קוצו של חוד של מחט שנשכחה, ומאה שנים היא תשקע בשינה עמוקה.

*

המשורר הגרמני הדרלין כתב: "האדם דר פואטית"¹ - האדם מתגורר באופן פואטי על פני האדמה - השירה יוצרת מקום, מרחב לשכון בו. לוינס: "הספר הוא כעין אופן של היותנו" (לוינס, תשס"ג, עמ' 35). הוא לא מקור ללמידה, לא משחק צורות "יפה", אלא מרחב שבו ההווה האנושית מתקיימת, אחד מאופני ההווה האנושית. קריאה בספר אינה אקט אינטלקטואלי גרידא, רהב של מילים יפות וגבוהות. היא עניין קיומי. בשירה, בסיפור, קונה לו האדם שְׁבֵת, מקום. לא בכסף. לא בנשק. תנועה טקטונית כלל-עולמית הביאה את אמי בגיל שש מארצות החדקל אל ארץ ציון. אבל בית ושבת לעצמה ולילדיה היא קנתה בסיפורים. הם גישרו על הפערים בין ארץ שאברהם אליה הדרך, לבין הארץ שאליה הובילה בדבקות ובנחישות סבתי; הם נתנו תוקף ומשמעות, ולו בדיעבד, לנדידה. גאוגרפיה נפשית בגאוגרפיה נפשית נמסכה ויצרה בית. מקום. הנפש מצאה קן תקוות. זיכרונות מן העבר הרחוק נילושו עם ההווה המוחשי, הילדי, מלא החיים, הישראלי.

*

בשנת 2001 הוצגה במוזיאון תל אביב התערוכה "הפרויקט הישראלי", שאצר האדריכל צבי אפרת. תערוכה מרתקת, שעל פי רישומי ולמיטב זיכרוני צפו בה מעטים. חבל. התערוכה הציגה תיעוד של האדריכלות בישראל למן הקמת המדינה ב-1948 ועד סוף שנות השבעים, ותיארה את המרחב הישראלי כפרי תכנון מדוקדק של תשתיות, כבישים, ערים, שכונות, בתים ודירות ואפילו פרטי לבוש ("אתא")². שיכון ילדותי, "בלוק 26", היה מושא לאנליזה מפורטת בִּסְרִיטִים, בצילומי ארכיון

1 בשירו "בתכלת חמודות". את השורה המצוטטת תרגם דרור פימנטל במאמרו (2008). זנדבנק תרגם: "שירית שוכן האדם" (הדרלין, 2005, עמ' 128).

2 ניתן להתרשם מאיכותה ומהיקפה של התערוכה מן הקטלוג שלה (אפרת, 2005).

ענקיים על קירות המוזיאון, בסקיצות אדריכליות. ארכיטקטורה ביתית, מקומית, מקרית כביכול, נדונה ונותחה באופן מעמיק ומנומק. כמו להציץ מבעד לאחורי קלעים ולגלות את שבריריותם של המראות שבחזית הבימה. היה מדהים לגלות כי לשדרות, מעלות, ירוחם, שלומי, לכל אותן "ערי פיתוח" בצפון ובדרום, בנגב ובגליל, יועדה אותה ארכיטקטורה גנרית, ברורה, זוויתית, טכנית, אחידה, חד-משמעית. לא משנה מה היו פני הקרקע, התנאים האקלימיים, זהות הדיירים, אם מדובר במישור מדברי או בשיפולי הר גלילי, לאלה ולאלה נוסחה אותה ארכיטקטורה. ארכיטקטורה תכליתית להפליא – נעדרת מיתוס – אין בה מן ההרמוניה של העיגול הנפלא, השלם השליו של נהלל, או מן היומרה המגולמת באבן הירושלמית, לרמוז למלכויות המקרא ולנצח של שררה בעיר הבירה. ובה בעת, מרשימה בנועזותה ובעוצמתה להציע בפרק זמן קצר, מקצווי ארץ לקצוטיה, דיור לעולים, מודרני, בהיר, תכליתי ושימושי. "מודרני" במונח שהאדם יכול לעצב את עולמו. זהו אכן פרויקט בקנה מידה אדיר שבו ישוכנו או ישתכנו רבבות עולים.

*

החורפים של מעלות בשנות השבעים הם חורפים עזים, ושיאם בהופעתו התמיד מרגשת של שלג. הסיפור מגיע לקיצו, אימא מיטיבה את קצות השמיכה שלי ושל שלומי אחי ואומרת: "מחר כשתקומו לבית הספר, שלג לבן יכסה את גגות כל הבתים". כל השיכונים האפרוריים המקיפים אותנו, כל אותם בניינים פשוטים, מלבניים וסתמיים, ייראו, לעינינו, כך דמיינתי, יפהפיים: שלג לבן ורך ינסוך בהם הוד והדר, יעגל את הקצוות החד-משמעיים, ילטף וירכך את כל הפינות החדות. הבטחתה זו של אימא מעולם לא התממשה במציאות; גם כאשר ירד שלג, לא דבק בגגות הבניינים. ואולם היא לא הופרה. יכולה הייתה להתממש. יכולה עדיין, האפשרות שרירה וקיימת. אם "התמסר" מי מכם הקוראים לאותו סיפור שאת טיבו לא ידעתם מראש, אולי תוכלו לדמיין היום לעת ליל, לפני שתירדמו, את גגות תל אביב או בת ים או שדרות עטורי שלג לבן. מי יודע? המסורת הסיפורית נמשכת, ובזכותכם יהיו לה תוקף ועמידה.

לאימא שלי, מרים-מטילדה, המעיין הנדיב בחיי

ספרות

אגסי, א' (1960), חושם מבגדד: מעשיות בבליות. תל אביב: עם עובד.

מקורות

- אפלטון (1979). כל כתבי אפלטון (יוסף ג' ליבס, מתרגם). ירושלים: שוקן.
- אפרת, צ' (2005). הפרויקט הישראלי: בנייה ואדריכלות 1948–1973. תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות.
- דרידה, ז' (2014). שיבולת: לפאול צלאן (מ' בן-נפתלי, מתרגמת ההערות ואחרית הדבר; ש' זנדבנק, מתרגם פאול צלאן). בני ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- הלדרלין, פ' (2205). מבחר שירים (ש' זנדבנק, מתרגם). תל אביב: חרגול.
- לוינס, ע' (תשס"ג). אתיקה והאינסופי: שיחות עם פיליפ נמו (א' מאיר, מתרגם). ירושלים: מאגנס.
- נוסבאום, מ"ק (2003). צדק פואטי: הדמיון הספרותי והחיים הציבוריים (מיכאל שקורניקוב, מתרגם). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- פימנטל, ד' (2008). מתנת המקום: מהלדרלין עד אבידן. היסטוריה ותאוריה 10.